

بسم الله الرحمن الرحيم

رسانہ ملی

و فرهنگ کتابخوانی

عیسی زارعی

سرشناسه: زارعی، عیسی، ۱۳۵۶ -
عنوان و نام پدیدآور: رسانه ملی و فرهنگ کتابخوانی / عیسی زارعی.
مشخصات نشر: قم: مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما، ۱۳۹۲.
مشخصات ظاهری: ۱۹۲ ص.
شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۵۱۴-۲۷۹-۵
وضعیت فهرست نویسی: فیا
پاداشت: کتابنامه.

موضوع: کتاب و مواد خواندنی -- ایران
موضوع: رسانه‌های گروهی -- ایران -- جنبه‌های اجتماعی
شناسه افزوده: صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران. مرکز پژوهش‌های اسلامی
رده بندی کنگره: ۲۸۳۹۲ ز ۱۹/الف/۱۰۰۳/ Z5
رده بندی دیویی: ۰۲۸/۹۰۹۵۵
شماره کتابشناسی ملی: ۳۱۳۱۷۲۵

رسانه ملی و فرهنگ کتابخوانی (کد: ۱۹۰۹)

نویسنده: عیسی زارعی

تهیه کننده و ناشر: مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما

ویراستار: ابوذر مدائنی

صفحه آرا: فاطمه جهانگیر

نوبت چاپ: اول / ۱۳۹۲

بها: ۵۸۰۰۰ ریال

شمارگان: ۱۲۰۰ نسخه

حق چاپ برای ناشر محفوظ است. ©

نشانی: قم، بلوار امین، مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما

تلفن: ۲۹۱۵۵۱۱ - ۲۵۱ دورنگار: ۲۹۱۵۵۱۰

تهران: خیابان جام جم، ساختمان شهید رهبر، طبقه زیرزمین

تلفن: ۲۲۰۱۴۷۳۸ - ۲۱ نمایر: ۲۲۱۶۴۹۹۷

دفتر خراسان: مشهد - خیابان امام خمینی (ره)، جنب باغ ملی، ساختمان صبا، طبقه سوم

تلفن: ۲۲۱۵۱۰۸ - ۵۱۱ نمایر: ۲۲۱۵۱۰۶

www.irc.ir

info@irc.ir

ISBN: 978-964-514-279-5

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۵۱۴-۲۷۹-۵

فهرست مطالب

۷	دیباچه
۹	پیش‌گفتار
۱۵	فصل اول: مفاهیم کتاب و کتابخوانی
۱۸	کتاب چیست؟
۱۹	کتاب، کالای فرهنگی
۲۱	آینده کتاب
۲۲	ویژگی‌های کتاب خوب
۲۳	مطالعه چیست؟
۲۵	اهداف مطالعه و خواندن
۲۸	روش‌های مطالعه و خواندن
۳۱	فواید مطالعه و کتابخوانی
۳۲	کتابخانه، نهادی اثرگذار
۳۴	جایگاه بی‌بدیل کتابداران
۳۷	فصل دوم: کتاب و کتابخوانی در فرهنگ اسلامی
۴۱	جایگاه کتاب در اسلام
۴۲	الف) کتاب در قرآن
۴۲	ب) کتاب در اخبار
۴۵	کتابخوانی، توصیه دینی

فصل سوم: سیمای کتاب و کتابخوانی در نگاه بزرگان ۴۷

فصل چهارم: کتابخوانی و کودکان و نوجوانان ۶۵

۱. نیاز عاطفی ۶۸

۲. نیاز شناختی ۶۹

۳. نیاز شخصیتی ۶۹

خانواده و کتابخوانی ۷۱

نقش آموزش و پرورش ۷۳

نقش اثرگذار کتابخانه‌ها ۷۷

چگونگی گزینش کتاب مناسب ۷۸

ایجاد عادت به مطالعه ۸۱

فصل پنجم: وضعیت مطالعه در ایران ۸۷

نامهربانی با یار مهربان ۹۱

موانع گرایش به مطالعه ۹۷

۱. کمبود وقت ۹۷

۲. گرانی کتاب و تنگنای اقتصادی ۹۸

۳. معضلات نظام آموزشی ۹۹

۴. تأثیر رسانه‌های تصویری ۱۰۱

۵. استعمار اطلاعاتی ۱۰۱

۶. نبود کتابداران و اطلاع‌رسانان متخصص ۱۰۲

۷. کمبود اطلاع‌رسانی در زمینه کتاب ۱۰۳

۸. بیگانگی خانواده‌ها با کتابخوانی ۱۰۳

۹. نداشتن احساس نیاز به مطالعه ۱۰۴

۱۰. ضعف کتابخانه‌های عمومی ۱۰۵

۱۱. دیگر عوامل ۱۰۷

راهکارهای تحقق فرهنگ کتابخوانی ۱۰۹

۱۱۳	الف) خانواده
۱۱۳	ب) نظام تعلیم و تربیت
۱۱۴	ج) مراکز آموزشی و مدارس
۱۱۶	د) کتابخانه‌های عمومی
۱۱۷	ه) دولت
۱۲۱	فصل ششم: راهکارهای رسانه‌ای ترویج کتاب و کتابخوانی
۱۲۶	اهمیت و جایگاه تلویزیون
۱۲۹	تلویزیون و کودکان و نوجوانان
۱۳۳	تلویزیون و فرهنگ مطالعه
۱۳۶	ترویج کتابخوانی در رسانه ملی
۱۳۸	گزارشی از فعالیت‌های رسانه ملی
۱۴۱	راهکارهای، پیشنهادی
۱۴۲	الف) رادیو
۱۴۶	ب) تلویزیون
۱۵۶	آموزش شیوه و بهداشت مطالعه
۱۶۱	پیوست ۱: سند نهضت مطالعه مفید
۱۶۷	پیوست ۲: شورای کتاب سیما
۱۷۷	پیوست ۳
۱۸۱	کتاب‌نامه

دعای قبل از مطالعه

«اللَّهُمَّ اخْرِجْنِي مِنْ ظُلُمَاتِ الْوَهْمِ وَ أَكْرِمْني بِنُورِ الْفَهْمِ
اللَّهُمَّ افْتَحْ عَلَيْنَا أَبْوابَ رَحْمَتِكَ وَ انْشُرْ عَلَيْنَا خَزَائِنَ عُلُومِكَ»^۱

خدایا! مرا از تاریکی‌های وهم و گمان بیرون آر
و به نور آگاهی و فهم گرامی دار.
خدایا! درهای رحمت را به روی ما بگشا
و گنجینه‌های دانش را بر ما بگستران.

۱. عباس قمی، مفاتیح‌الجنان، ص ۱۰۷۸.

دیباچه

نقش محوری مطالعه و کتابخوانی و ارزش ذاتی فرهنگ مکتوب و تاثیر انس و الفت جامعه با کتاب و لوازم مربوط به آن در پیشرفت و توسعه جامعه بر کسی پوشیده نیست. به راستی با ترویج و گسترش کتاب و کتابخوانی است که می‌توان علاوه بر دستیابی به دستاوردهای نوین بشری در زمینه دانش و فرهنگ و پیشینه اندیشه‌ها، عفا‌یید و جلالت فکری و خلاق بزرگان فکر و اندیشه، به سفارشات و توصیه‌های دینی و اسلامی که در آن کتاب و کتابخوانی جایگاهی بس ارجمند و متعالی دارد، عمل نمود. این است که آراسته شدن به فضایل اخلاقی، مقابله با خرافات و انحرافات فکری و جلوگیری از خودباختگی در برابر بیگانگان در سطح جامعه در گرو افزایش آگاهی و دانش یکایک افراد جامعه است که این مهم نیز ارتباط تنگاتنگی با درک ارزش و جایگاه کتاب و اهتمام به مطالعه آن دارد. در اساسنامه یونسکو آمده است: «از آنجا که جنگ در ذهن انسانها زاده می‌شود، دفاع از صلح نیز باید ملکه ذهن انسانها شود».^۱ کتاب به علت نقش مهمی که در ایجاد محیط فکری مناسب برای دوستی و تفاهم ایفا می‌کند، یکی از

۱. آوارو گارثون، سیاست ملی کتاب: راهنمای توسعه کتاب و کتابخوانی، ترجمه: محمد جعفر

مهمترین وسایل دفاع از صلح و تفاهم بین‌المللی است. همچنین مقام معظم رهبری، درباره نقش برجسته و سازنده کتاب در پویش‌های تکامل آفرین فردی و اجتماعی می‌فرمایند: «در اهمیت عنصر کتاب برای تکامل جامعه انسانی همین بس که تمامی ادیان آسمانی و رجال بزرگ تاریخ بشریت، از طریق کتاب جاودانه مانده‌اند و روابط فرهنگی جامعه بشری نیز از پویش کتاب و مبادلات فرهنگی تقویت شده‌اند».^۱

از طرف دیگر رسانه‌های گروهی به خصوص رسانه ملی که فرهنگ‌سازی و گسترش آگاهی و رشد جامعه از رسالت‌های آن محسوب می‌گردد، وظایف خطیری در ترویج کتاب و فرهنگ مطالعه بر عهده دارند. با توجه به اهمیت این موضوع، مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما با هدف استفاده برنامه‌سازان رسانه، مجموعه حاضر را که به وسیله محقق ارجمند عیسی زارعی تدوین یافته و در بخش‌های مختلف به مبحث کتاب و کتابخوانی و جایگاه آن در رسانه ملی پرداخته است، تقدیم می‌نماید. امید است مورد توجه علاقمندان و به ویژه مدیران و برنامه‌سازان رسانه ملی قرار گیرد.

۱. علی خامنه‌ای، کتاب و کتابخوانی در آینه رهنمودهای مقام معظم رهبری، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران، ۱۳۷۷، ص ۱۲.

✓ خوشبخت کسی است که به یکی از این دو چیز
دسترسی یابد: کتاب های خوب یا دوستانی که اهل
کتاب باشند.^۱

ویکتور هوگو

پیش گفتار

در تعریف مطالعه گفته اند: مطالعه یعنی بررسی. بررسی هر چیزی که نیاز به شناختن، دانستن و فهمیدن داشته باشد. از طرفی منشاء شناخت و دانش اندوزی نیز پرسشگری است و ویژگی مهم انسان در طول تاریخ پیدایش او همین پرسشگری بوده است و تمدن، حاصل پاسخ دادن به این پرسشهای کنجکاوانه انسانهاست.^۲ در عصر حاضر ذکر این نکته که تا چه حد کتاب و کتابخوانی موجب رشد دینی و اخلاقی، فرهنگی و اجتماعی و عقلانی آدمی است ضرورتی ندارد، زیرا اغلب بر این نکته واقفند که کتابهای مفید و سودمند یکی از بهترین ابزار رساندن پیام و انتقال فرهنگ و تمدن بشری از نسلی به نسل دیگر است و گسترش فرهنگ مکتوب و ترویج کتاب و کتابخوانی یکی از اساسیترین و مناسبترین اقدامها در جهت توسعه، رشد و تعمیق فرهنگ خودی و مقابله با تهاجم فرهنگی بیگانه است. بدین لحاظ امروزه یکی از معیارهای سنجش رشد فرهنگی ملت‌ها، میزان رغبت هر ملت به مطالعه است. چرا که توسعه فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و سیاسی هر جامعه‌ای، میزان انس و الفت افراد آن جامعه با ابزارها

۱. شعبان علی لامعی، حکایات‌های فرهنگی کتاب، نویسنده‌گی، نمونه‌های شعر معاصر، ص ۱۶۶.

۲. ابراهیم عمرانی، «پرسشگری آغاز دانستن و دانش سرچشمه صلح»، در پایگاه اینترنتی مجله عطف: ۲/ ۱۳۹۰/۰۶/۰۹ <http://www2.atfmag.info/1390/09/20/bo-ok-wee-2/> (بازیابی در ۱۳۹۱/۰۶/۱۰)

و اهرمهای فرهنگی را نشان می‌دهد. در واقع رشد آگاهی‌های همه‌جانبه افراد، پیش نیاز توسعه فراگیر جامعه به شمار می‌آید و اهرم اصلی افزایش آگاهی، گسترش «فرهنگ مطالعه و کتابخوانی» است.

از سوی دیگر در فرهنگ و تمدن اسلامی، کتاب همواره جایگاه ویژه‌ای داشته و عنایت خاصی به آن شده است. اسلام، تنها دینی است که معجزه‌اش کتاب و نخستین پیام آن، امر به خواندن است و دانش‌اندوزی و کتابخوانی در اسلام، از جایگاه ارزشمند و بالایی برخوردار است. روایت‌های گوناگونی از پیامبر خدا و ائمه معصومین علیهم‌السلام، موجود است که پیروان دین مبین اسلام را به دانش‌ورزی و کتابخوانی توصیه و سفارش فرموده‌اند. پیشوایان دینی، همچنین مسلمانان را به حفظ و نگهداری کتاب‌ها توصیه فرموده و از این رهگذر، اهمیت فرهنگ مکتوب را به مردم یادآور شده‌اند. از طرفی بررسی وضعیت تاریخی، اجتماعی و فرهنگی کشورمان نشان می‌دهد که کتاب از دیر زمان حافظ و احیاکننده تفکر و اقتدیشه‌های متعالی سرزمین اسلامی ما و منبع عظیمی جهت سیراب نمودن عطش طالبان علم و اندیشه و حقیقت بوده است. اما رواج و گسترش روحیه کتابخوانی و مطالعه در میان ملت عزیزما که خود یکی از مشعل‌داران فرهنگ، کتاب، معرفت و تمدن در طول تاریخ است، در حال حاضر خیلی کمتر از آن چیزی است که از چنین ملتی انتظار می‌رود. این در حالی است که پس از پیروزی انقلاب اسلامی و به ویژه در سال‌های اخیر در عرصه ترویج فرهنگ مطالعه و کتابخوانی گامهای بزرگی برداشته شده است، اما به نظر می‌رسد تا رسیدن به نقطه مطلوب فاصله زیادی وجود دارد. شکی نیست که برطرف ساختن این نقیصه، همت و برنامه‌ریزی مسؤولان فرهنگی و حمایت و پشتیبانی یکایک افراد جامعه را می‌طلبد. چرا که

گسترش کتاب و کتابخوانی منوط به اجرای برنامه‌ها و ارایه راهکارهای فرهنگی و نحوه مدیریت صحیح این برنامه‌هاست، به عبارت دیگر زمانی می‌توانیم فرهنگ مطالعه در جامعه رو به رشد کنونی را نهادینه کنیم که بسترهای فرهنگی و اجتماعی آن را آماده نماییم.

برخی تصور می‌کنند که عادت به مطالعه امری ذاتی و وراثتی است که تنها بعضی از افراد به دلیل داشتن شرایطی ویژه و استثنایی به آن روی می‌آورند. در حالی که پژوهش‌های اخیر در زمینه تعلیم و تربیت ثابت کرده است که عادت به مطالعه یک امر انحصاری است، یعنی همان‌طور که افراد به ویژه کودکان و نوجوانان، خواندن و نوشتن را یاد می‌گیرند، می‌توانند روشها و فنون مطالعه را هم بیاموزند و به نوعی به خواندن عادت کنند. عادت‌هایی که در درازمدت می‌تواند شکوفایی و بالندگی جامعه را به دنبال داشته باشد. به طور کلی دستیابی به مقاصد ارزشمند و متعالی از قبیل پیشگیری از ناهنجاریهای اخلاقی، جلوگیری از پوچ‌گرایی و اباحه‌گری جوانان، درمان بسیاری از معضلات و مشکلات روانی، بالا بردن اعتماد و عزت نفس و غرور ملی آحاد جامعه، دستیابی به قله‌های رفیع علم و دانش و پیشرفت، اصلاح وضعیت فرهنگی خانواده‌ها، تقویت روحیه و فرهنگ دینی، پرورش ذهن خلاق و مبتکر دانش‌پژوهان، جبران عقب‌ماندگی‌ها و رسیدن به خودباوری، پیشگیری از رواج فرهنگ بیگانه، بهره‌وری و تقویت فرهنگ بومی، پاسداشت آرمانها و ارزشهای ملی و اسلامی و... همگی در گرو این است که کتاب و کالاهای فرهنگی در سبد روزانه مردم قرار گیرد و مطالعه و کتابخوانی در میان آحاد جامعه نهادینه گردد و همگانی شود.

از طرف دیگر وسایل ارتباط جمعی و به ویژه رادیو و تلویزیون، در این روزگار به جزئی جدایی‌ناپذیر از زندگی افراد بدل شده است. به سختی

می‌توان تصور نمود که رسانه‌های دیداری شنیداری که با ترویج فرهنگ بصری، خود در ایجاد شکاف و فاصله بین افراد و فرهنگ مکتوب در مظان اتهام قرار دارند، هر کدام به نحوی بتوانند در توسعه و ترویج کتاب و کتابخوانی نقشی فعال ایفا کنند. اما نتایج پژوهش‌ها نشان می‌دهد که این صنایع نوین دارای کارکردهای متناقضی هستند، یعنی هم به توسعه کتابخوانی و هم محدود ساختن آن می‌توانند کمک کنند. در واقع در جوامع امروزی این ابزارها برای عده‌ای در خدمت گسترش کتابخوانی و برای عده‌ای دیگر به صورت مانعی بر سر راه کتاب و کتابخوانی عمل می‌کنند. چرا که نوع و میزان استفاده از رسانه و نوع برنامه‌سازی در آن است که مثبت یا منفی بودن تأثیرات و کارکردهای آن را مشخص می‌کند. لذا در شرایط جدید شبکه‌های رادیو تلویزیونی در سراسر جهان، اغلب با رویکردهای فرهنگی سعی در تشویق مخاطبان خویش به کتاب و کتابخوانی دارند.

پژوهش حاضر تلاش نموده است ضمن بررسی مفاهیم کتابخوانی و انواع و روشهای مطالعه و خواندن، جایگاه کتاب و کتابخوانی در فرهنگ اسلامی را با نگاهی اجمالی بررسی نماید. پس از آن، تبیین این کالای ارزشمند از نگاه بزرگان و عالمان که در طول عمر خویش همواره با کتاب و کتابخوانی سر بر بالین گذاشته‌اند، مد نظر بوده و سپس جایگاه ترویج فرهنگ کتابخوانی در میان کودکان و نوجوانان بحث و بررسی شده است. وضعیت مطالعه در ایران و راهکارهای رسانه‌ای ترویج کتاب و کتابخوانی دو بخش پایانی کتاب هستند که در آن وضعیت فعلی و چشم‌اندازهای آینده کتابخوانی در کشور، تأثیرات و کارکردهای رسانه‌های تصویری، چگونگی ترویج فرهنگ مطالعه از طریق رسانه و فعالیت‌ها و اقدامات رسانه ملی در خصوص ترویج کتاب و کتابخوانی تبیین شده و همچنین در پایان توصیه‌ها و

پیشنهاداتی در جهت بهینه‌سازی اقدامات صورت گرفته، ارائه شده است. شایان ذکر است که متن کامل مصوبه «سند نهضت مطالعه مفید» که یکی از اسناد بالادستی نظام در جهت ترویج فرهنگ مطالعه در سطح کشور بوده و نیز مصوبات برخی از شوراهای کتاب که در معاونت‌های مختلف سازمان صدا و سیما، جمهوری اسلامی ایران با محوریت کتاب و کتابخوانی تشکیل یافته و اغلب موارد مثمر ثمر بوده است، جهت اطلاع خوانندگان پیوست کتاب شده است. امید است این پژوهش که مطمئناً خالی از نقص و ایراد نیست، مورد استفاده پژوهشگران و برنامه‌سازان رسانه ملی قرار گیرد.